

Lütfi Sunar & Özgür Kavak (Ed.). *İslam Siyaset Düşüncesi: Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*. İstanbul: İLEM Yayınları, 2018, 432 s.

Değerlendiren: Alev Çınar

İslam Siyaset Düşüncesinin aslında tarihselliği, kapsamlı konusu ve zengin içeriği itibarıyla uluslararası siyasi kuram ve siyaset felsefesi alanlarının önemli bir alt dalı olması beklenir. Fakat günümüzde bu alanlarda böyle bir alt dalın tanımlanmamış olmasının ötesinde ana akım yazın tarafından varlığı bile modern zamanlarda hâlâ geçerliliği olan bir çalışma alanı olarak kabul edilmemektedir. Bunun tek istisnası, 1990'ların sonunda Roxanne Euben, Fred Dallmayr, Michael Freeden, Andrew March gibi yazarların çalışmalarıyla ortaya çıkmış olan Karşılaştırmalı Siyaset Kuramı alanıdır. Ama bu alan da şimdilik İslam Siyaset Düşüncesini kendine özgü bir yazın üretmiş bir alan olarak tanımlamaktan çok Batı dışı düşünce geleneklerinin özellikle de İslami düşüncenin belli başlı temsilcilerinin Batı akademik dünyasına tanıtılmasıyla sınırlı kalmıştır. Ayrıca bu alanın başını çeken yazarlar, İslami düşüncüyü tamamen Batı siyasi kuramı çerçevesinde ve İslam Siyaset Düşüncesinin ana sorunsallarını, kendi iç dinamiklerini, geleneklerini ve tarihini dikkate almadan ele almaktadırlar.

Bu nedenlerle İslam Siyaset Düşüncesini kapsamlı bir yaklaşımla ele alan bu derleme sadece bu alanın zengin çeşitliliğini, kendine özgü dinamiklerini ve tarihselliğini ortaya koyması açısından değil aynı zamanda kendi içinde bir bütünlüğü olan, bağımsız bir siyasi kuram alanı olarak yer edinmesine yönelik bir ön çalışma niteliğinde olması açısından da son derece değerli bir girişimdir. Bu derlemeyi, yazarlardan Ömer Türker'in de vurguladığı gibi şimdiye kadar bağımsız ve kendine özgü bir çalışma alanı olarak inşa edilememiş olan İslam Siyaset Düşüncesinin

@ Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi. alevce@bilkent.edu.tr

ib <https://orcid.org/0000-0001-7797-1575>

böyle bir konum kazanmasına yönelik atılmış ilk ve önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

Bu değerli girişimin önünün açılması için dikkate alınması gereken en az yedi farklı mesele bulunduğu kanısındayım.

Birincisi eğer İslam Siyaset Düşüncesinin uluslararası akademik literatürde bağımsız, kendine özgü bir yaklaşımı, dili, amaçları olan, kendi içinde bir bütün olarak tanınan ve kabul edilen bir yere sahip olması isteniyorsa o zaman bu derlemenin öncülüğünde oluşacak olan külliyatın hedef kitlesinin kim olduğunun net bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Derlemede kullanılan terimler, kavramlar ve ifadeler dikkate alındığında şimdiki hâliyle hedef kitle, İslami ilimler ya da ilahiyat alanlarında eğitim almış, bu alanlardaki ekol, yaklaşım ve meseleleri yakından bilen, bu alanlarda kullanılan dile hâkim bir kitledir. Katkıda bulunan yazarların hemen hepsi bu alanlarda kullanılan terim ve kavramları sıklıkla kullanırken bunların tanımlarını yapmamakta, siyasi kuram ve siyaset felsefesinde kullanılan terimlerle ne gibi benzerlik ya da farklılıkları olduğuna açıklık getirmeden kullanmaktadırlar. Örneğin; birçok yazarın kullandığı ve siyaset düşüncesi açısından merkezî rolü olduğu anlaşılan nübüvvet kavramının tam olarak ne olduğu ve siyaset düşüncesinde nasıl bir yeri olduğu, derlemenin hiçbir yerinde açıklanmamaktadır. Benzer bir şekilde Şenol Korkut'un İbn Bâcce'nin felsefesinin merkezinde gördüğü *tedbir* kavramı, Hızır Murat Köse'nin İslam'da siyasetin temellerini oluşturması açısından birincil önem verdiği *emanet*, *ehliyet*, *biat* gibi kavramlar, Ömer Türker'in İslam Siyaset Düşüncesinin en temel ilkelerinden biri olarak ele aldığı *teklif* kavramı yeterince tanımlanmadan ve daha da önemlisi yerleşik akademik jargonda hangi kuramsal ve felsefi kavramlara tekabül ettiği tartışılmadan kullanılmaktadır. Bu da derlemenin okuyucu kitlesinin oldukça dar bir kesimle sınırlı kalması anlamına gelmektedir. Oysa Ömer Türker'in söylediği gibi eğer amaç İslam Siyaset Düşüncesinin "bütün unsurlarıyla yeniden inşa edilmesi" (s. 52) ise bu hedef kitlenin sadece İslam çalışmaları değil ayrıca siyasi kuram, siyaset felsefesi, entelektüel tarih ve genel olarak sosyal bilimlerde İslam düşüncesi alanıyla aşına olmayan okurları da içerecek şekilde genişletilmesi, bu amaçla buna uygun daha evrensel bir dil geliştirilmesi gerekmektedir.

İkincisi, İslam Siyaset Düşüncesinin kendine özgü bir çalışma alanı olarak inşa edilmesi için sadece daha evrensel bir dilin geliştirilmesi değil ayrıca bu alanı tanımlayan temel konular, sorular, kavramlar ve yöntem ve yaklaşımlar nedir, bu alanın düşünsel kökleri ve arka planı nedir, bunların da tanımlanması ve bu külliyatı oluşturacak yazarların bu ortak çerçeveden hareketle eserlerini ortaya koymaları gerekir. Bunun gerçekleşmesine katkıda bulunacak yazarların çalışmalarını

bu bilinçle yapmaları yani İslam Siyaset Düşüncesinin bağımsız bir çalışma alanı olarak tanımlanması ve bu doğrultuda ortak bir terminoloji geliştirilmesinin ortak bir amaç olarak benimsenmiş olması gerekiyor. Bu derlemede bu ortak amacın henüz yazarlar tarafından tam olarak benimsenmemiş olduğunu görüyoruz. Örneğin; Taha İmamoğlu, siyasetnamelerde hadis kaynaklarından nasıl yararlandırıldığını incelediği yazısında konuya daha çok bu hadislerin zayıflığı ve sahihliği açısından yaklaşmakta fakat bunların siyasi kuram açısından önemi üzerinde pek durmamaktadır. Bazı diğer yazarların da çalışmalarının merkezine İslam Siyaset Düşüncesinden ziyade İslami ilimleri -yani kelim, fıkıh, hadis gibi konuları- koydukları ve tartışılan meselelerin siyaset düşüncesi açısından neden önemli olduğu üzerinde pek durmadıkları görülmektedir.

Üçüncüsü, bu derlemede yer alan yazıların konusu doğrudan yerleşik siyasi kuram ve siyaset felsefesi alanlarıyla birebir örtüşmesine rağmen bu alanlardaki zengin ve kapsamlı yazınla bir diyaloga hemen hiç girilmemektedir. Lütfi Sunar'ın Weberyan patrimoniyalizm kavramını tartıştığı, Haluk Alkan'ın da otorite kavramını, siyasi kuram olmasa da siyaset bilimi literatüründen hareketle ele aldığı makalelerinin dışındaki hiçbir bölümde yerleşik akademik yazınla bir diyaloga girilmemekte, İslam Siyaset Düşüncesinin bu alanlardaki kavram, konu ve tartışmalarla ne gibi benzerlikler ve farklılıkları olduğu hiç ele alınmamaktadır. Örneğin; İslam Siyaset Düşüncesinin nasıl bir kavramsal çerçeve içinde değerlendirilebileceğini ele alan Hızır Murat Köse, yazısına siyasetin tanımını yaparak başlamakta fakat bu tanımları yaparken sadece klasik İslam düşünce tarihinden eserlere dayanmakta, bunların uluslararası akademik yazında kullanılan anlamlarıyla karşılaştırmasını yapmamaktadır. Oysa böyle bir karşılaştırmanın yapılması hem İslam Siyaset Düşüncesi külliyyatında hem de yerleşik akademik yazında önemli açılımlar yaratabilecek, yeni tartışmalara ve konulara ilham verecek değerli bir katkı oluşturacağı kuşkusuzdur. Benzer bir şekilde Şenol Korkut'un incelemesinde İbn Bâcce'nin yozlaşma, kaos ve kargaşanın hâkim olduğu erdemsiz toplumlardan erdemli toplumlara geçişte kilit rol atfettiği "tedbir" kavramı ya da Ömer Türker'in iktidar-otorite ilişkisini ele alırken sözünü ettiği "gönüllü itaat" kavramı tam da siyaset felsefesinin en önemli konularından biri olan toplumsal sözleşme kuramlarının temelindeki "rıza" kavramıyla önemli paralellikler gösterdiği hâlde bu açılardan ele alınmamışlardır. Bir diğer örnek de yine Türker'in İslam-siyaset ilişkisini adalet kavramı açısından ele aldığı yazısında değindiği Haricî grupların bir yöneticiye gerek duyulmayan bir toplum tahayyülüne dayanan "doğal durum teorisi" ile klasik dönem filozoflarının bunlar karşısında geliştirdikleri ve ortak bir siyasi iradenin zorunlu olduğu görüşüne dayanan "zaruret teorisi" terimleridir. Bu bölümde yer alan "insanların bir arada yaşamasının siyasi

bir idareyi gerektirip gerektirmeyeceği” (s. 69) konusu da gene toplumsal sözleşme kuramlarıyla yakından bağlantılı olduğu hâlde böyle bir karşılaştırma yapılmamaktadır. Bu konu, terim ve kavramların siyasi kuram ve siyaset felsefesi alanlarının temel meselelerinden biri olan ve modern devletin kuruluş felsefesi olarak addedilen toplumsal sözleşme kuramlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve bu şekilde uluslararası akademik literatürle bir diyaloga girilmesi, İslam Siyaset Düşüncesinin bir siyasi kuram alanı olarak tanınması açısından önemlidir.

Benzer bir şekilde Korkut’un Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Bâcce, İbn Rüşd gibi “Meşşâî filozofların” görüşlerini ve bunların Yunan felsefesiyle olan ilişkilerini detaylı ve kapsamlı bir şekilde incelediği yazısı, referans niteliğinde, çok değerli bir çalışma olmakla birlikte bu konuyu ilgili yazıyla karşılaştırmalı olarak ele almamıştır. Oysa Meşşâî felsefenin Batı’daki rasyonalizmle olan benzerlikleri ve farklarını tartışan, siyaset felsefesinin terim ve yaklaşımları açısından nasıl değerlendirilebileceği sorularına yanıt arayan bir yaklaşımın çok daha ufuk açıcı olacağı ve İslam Siyaset Düşüncesinin uluslararası akademik yazında kendine itibarlı bir yer edinmesinde önemli rol oynayacağı dikkate alınmalıdır. Aynı paralelde İlker Kömbe’nin İslam Siyaset Düşüncesi açısından değerlendirdiği siyasetnâme ve nasihatnâmeler, Avrupa’da siyasi kuram ve siyaset felsefesinde önemli yeri olan “*mirrors for the princes*” (prenslere aynalar) tarzında yazılmış ve en önemlileri arasında Machiavelli’nin *The Prince* adlı eseri bulunan siyasi nasihat türü yazılarla karşılaştırmalı olarak ele alınabilir.

Bu örneklerde görüldüğü gibi İslam Siyaset Düşüncesinin uluslararası akademik literatürle diyaloga girmeden sadece İslami ilimler konularında uzmanlaşmış, dışarıdan kimsenin anlaması pek mümkün olmayan bir dil kullanarak kendi içine kapalı kalması sadece bu alanın başlı başına bir akademik disiplin olarak inşa edilmesini engellemekle kalmaz aynı zamanda alanın akademik dünyanın dışında kalarak izole olmasına sebep olur. Ayrıca bu yaklaşım, İslam Siyaset Düşüncesinin Müslüman olmayan ya da Müslüman olup da siyasi sistemi sekülerleşmiş toplumlarda bir geçerliliği olabileceği düşünülmemiş, arkaik bir düşünce sistemi olarak algılanmasına zemin hazırlar. Bu da İslam Siyaset Düşüncesi üzerine bugüne kadar yapılmış olan çalışmaların büyük bir kısmında egemen olan ve İslam düşüncesini Batı’yla hiç ilgisi olmayan, evrensel olmayan, kendine özgü ve sadece uzmanların anlayabileceği bir mantığı ve dili olan, kendisini dinden hiçbir zaman bağımsızlaştıramadığı için modern zamanlarla bütünleşememiş, günümüzde artık geçerliliği kalmamış olan bir düşünce geleneği olarak ele alan Şarkiyatçı anlayıştan pek farkı olmayan bir yaklaşım olma tehlikesini barındırır. Bu mesele, İslam Siyaset Düşüncesi külliyatının inşasının amaçlandığı bu girişimin karşısına bir ikilem olarak çı-

kar: İslam Siyaset Düşüncesi kendini tanımlayan yaklaşım, konu, kapsam, ilke ve önermelerinin ne olduğunu kendisi mi belirleyecek yoksa Şarkiyatçı zihniyetin yapmış olduğu gibi ona bir söz hakkı vermeden dışarıdan Şarkiyatçılığın iç mantığına uygun olacak şekilde bir konuma oturtulmasına aracı olmasa bile sessiz mi kalacak? Bu nedenlerle İslam Siyaset Düşüncesinin akademik siyasi kuram, siyaset felsefesi ve entelektüel tarih alanlarında saygın bir yer edinebilmesi için bu yazınla diyaloga girerek bu alanlarda öne çıkan konu, yaklaşım ve kavramlar açısından İslam Siyaset Düşüncesinin ne gibi farklı bakış açıları getirdiği, uluslararası yazınla benzerliklerinin ve farklarının ne olduğu ve bu alanlara ne gibi katkılarda bulunabileceği konularında çalışmaların yapılmasının büyük önemi olduğu kanısındayım.

Dördüncüsü, siyasi düşünce üzerine gelişmiş olan uluslararası akademik yazınla diyaloga girmek ayrıca İslam Siyaset Düşüncesi külliyatının inşa edilerek gelişmesine önemli katkılarda bulunabilir. Bu yazında iki ana akım bulunmaktadır: Birincisi, Karşılaştırmalı Siyasi Kuram ekolünün de dâhil olduğu ve normatif yaklaşım temelinde kurulmuş olan siyasi kuram alanı diğeri de Q. Skinner ve çevresinin başını çektiği Cambridge Siyasi Düşünce ekolü, R. Koselleck'in Kavram Tarihi yaklaşımı ve yeni kurulan bir dergi etrafında ortaya çıkan Küresel Entelektüel Tarih (*Global Intellectual History*) gibi girişimler etrafında sürdürülen entelektüel tarih yaklaşımıdır. Bu akımlar altında geliştirilen farklı yaklaşım ve yöntemlerden yararlanılması İslam Siyaset Düşüncesinin geliştirilmesi ve zenginleştirilmesine önemli katkılarda bulunabilir. Bu derlemede yer alan makalelerde her iki yaklaşımın da izlerini görmek mümkün. Örneğin; Hızı Murat Köse, siyaset kavramının İslam çerçevesinde nasıl anlaşılması gerektiğine odaklandığı yazısında normatif yaklaşımı benimsemişken Ömer Türker, hilafet ve saltanat kavramlarının yani ruhani liderlikle siyasi liderliğin iç içe geçmesi ile ayrışması ve bunun sonucunda oluşan rejim anlayışının Emevîler, Abbasiler ve Selçuklu dönemlerinde farklı uygulamalarının Cüveynî ve Gazzâlî'nin düşüncelerini nasıl biçimlendirdiğine bakarak entelektüel tarih yaklaşımından hareket etmektedir. Haluk Alkan'ın da "otorite" kavramını tarihsel-sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirdiği yazısı, entelektüel tarih altında son yıllarda Avrupa'da giderek yaygınlık kazanan Koselleck'in Kavramsal Tarih yaklaşımıyla önemli paralellikler göstermektedir. Bu literatürlerle daha nitelikli bir diyaloga girilmesi ve bunun gerçekleşmesi için bu alanlarla ortak bir terminolojik zemin yaratılması hem İslam Siyaset Düşüncesi kapsamında yapılacak olan çalışmalara yeni perspektifler kazandırabilecek hem konu ve kapsamının zenginleştirilmesine ve daha evrensel bir dil etrafında gelişmesine katkıda bulunacak hem de İslam Siyaset Düşüncesinin uluslararası akademik yazında hak ettiği ilgi ve itibara kavuşabilmesinin önünü açacaktır.

Beşincisi, bu derlemede yer alan makalelerde, İslam Siyaset Düşüncesi kapsamında ağırlıklı olarak klasik İslam düşünürlerinin eserleri ya da fıkıh, kelim, hadis gibi İslami ilimlerin alt dalları ele alınmış fakat çağdaş İslam düşüncesine, İslami kurtuluş teolojisini inceleyen Süleyman Güder'in makalesi dışında hemen hiç değinilmemiştir. Bu da gene İslam Siyaset Düşüncesinin artık günümüzde bir geçerliliği olmayan, modern zamanların sorun ve meselelerine etkili yanıtlar veremeyen, günümüz toplumsal ve siyasi gerçeklerinden kopuk bir düşünce geleneği olarak gören Şarkiyatçı zihniyetin egemenliğini pekiştirmektedir. Bu nedenle İslam Siyaset Düşüncesi külliyatı oluşturulurken Seyyid Kutub'tan Raşid Gannuşi'ye, Aliya İzzetbegoviç'den Seyyid Hüseyin Nasr'a, Muhammed El-Cabiri'den Hasan el-Benna'ya düşünsel yelpazenin farklı taraflarında bulunan çağdaş düşünür ve yazarların dâhil edilmesinin ve bunların Türkiye'deki etkileri üzerine çalışmalara yer verilmesinin gerekli olduğu kanısındayım.

Altıncısı, derlemeye katkıda bulunan yazarların büyük ölçüde Türkiye'de egemen olan gelenekçi-Sünnî İslam perspektifini esas alarak farklı bakış açılarına kapalı kalmış oldukları söylenebilir. Örneğin; siyasetin "kurucu öğeleri olan Kur'an ve sünnete aykırı bir boyut veya alana" sahip olamayacağını söyleyen Hızır Murat Köse'nin Sünnî bakış açısını sorgulamadan tek doğru olarak kabul ettiği görülüyor (s. 30). Köse, siyaset tanımını yaparken sadece Fîrûzâbâdî ya da Buhârî gibi klasik İslam kaynaklarına referans veriyor ve Gazzâlî ya da Mâverîdî gibi gelenekçi İslam düşünürlerini temel kaynak olarak kullanıyor. Kuşkusuz ki İslam Siyaset Düşüncesi külliyatında Sünnî bakış açısının merkezî bir konumu olması doğaldır ama bunu tek doğru ve alternatif olmayan bakış açısı olarak tartışmaya kapalı, keskin bir dille ortaya koymak, bu külliyatın inşasını bırakın zora sokmayı daha başlamadan sonlandıracak ve bu nedenle ısrarla kaçınılması gereken bir yaklaşımdır. Bugün Türkiye'de İslam Siyaset Düşüncesi kapsamında bu derleme içinde ele alınan aynı konu ve kavramları çok farklı açılardan tartışan birçok yazar ve akım bulunmaktadır. Konuya tartışmaya kapalı ve tek doğru iddiasında olan bir dille yaklaşınca, dile getirilen görüş, bir siyasi düşünce değil İslam'ın yerleşik kalıplarının sorgulanmadan kabul edildiği bir bildirge olarak öne sürülmüş oluyor. Bu yaklaşımla hareket etmek sadece Şarkiyatçı akademisyenlerin İslam düşüncesine dair yaptıkları yorumları doğrulamış olmakla kalmaz ayrıca bu alanın zenginliğine, kapsamlılığına ve evrenselliğine gölge düşürür ve gelişimini engeller. Bu nedenle Kur'ancı, mealci, radikal, ilerici, devrimci, sol-İslamcı veya sol-ilahiyatçı gibi yenilikçi yaklaşımların da bu külliyat içinde yer alması ve bunlara eleştiri getirilecekse de bu eleştirilerin siyasi kuram açısından anlamlı ve İslam Siyaset Düşüncesinin dilini geliştirerek zenginleşmesine hizmet eden bir yaklaşımla yapılması önemlidir.

Son olarak, uluslararası akademik yazında, İslam üzerine yapılan çalışmalarda hâlâ büyük ölçüde Şarkiyatçı bir yaklaşım hâkim olduğu hâlde derlemede, Lütfi Sunar dışında hiçbir yazar bu konuya değinmemektedir. Oysa İslam Siyaset Düşüncesinin akademik yazında kendisine yer edinebilmesi için öyle ya da böyle Şarkiyatçı söylemle yüzleşmesi gerekecektir çünkü İslam düşüncesi alanı büyük ölçüde Şarkiyatçı yazarların eserleriyle biçimlenmiş ve dolayısıyla Şarkiyatçı bakış açısının bir norm hâline geldiği bir alandır. Bu yüzleşmenin illaki bir Şarkiyatçılık eleştirisi biçiminde olması gerekmez ama İslam Siyaset Düşüncesi altında yapılacak çalışmaların bir şekilde Şarkiyatçı bakış açısının bu hegemonyasını kırması gerekecektir. Bu açıdan derlemede Şarkiyatçılık meselesini doğrudan ele alan tek makale olan Sunar'ın çalışması birkaç nedenle öne çıkmaktadır. Birincisi, Sunar, Osmanlı ve Türk siyasi sisteminin incelenmesinde akademide egemen olan Weberyen yaklaşıma ve bu yaklaşımı benimseyerek Türkiye'de akademik literatürde de egemen olmuş anlayışa nitelikli ve kapsamlı bir eleştiri getiriyor. İkincisi, derlemede diğer makaleler uluslararası akademik literatürle diyaloga girmekte zayıf kalmışken Sunar'ın Weberyen patrimonyalizm kavramı üzerinden yaptığı derinlemesine analiz, bu diyaloga eleştirel bir yaklaşımla kapıları açıyor. Üçüncüsü, Sunar, analizinde doğrudan Saidvari bir Şarkiyatçı eleştiri yapmıyor ama hem makalesi hem de editörlüğünü yaptığı derlemenin bütünü İslam Siyaset Düşüncesinin zenginliğini, çeşitliliğini, derinliğini ve kapsamını ortaya koyarak indirgemeci ve yüzeysel genellemelerle onu tek düzeci, dar kalıplara hapsedip düşünce tarihi alanının dışında bırakmaya çalışan Şarkiyatçı yaklaşımlara keskin bir eleştiri getirmiş oluyor.

Bu eksiklikler önemli olsalar da bunların hiçbiri İslam Siyaset Düşüncesinin bağımsız bir akademik disiplin olarak inşa edilerek kendine uluslararası akademik yazında saygın bir yer edinmesine yönelik bu girişimin önemine gölge düşürmez. Bağımsız bir akademik disiplin derken kastım, kendi amaçlarını, parametrelerini, kavramlarını, dilini, temalarını, tarihini kendi tanımlayan, bir yanda uluslararası akademik yazında egemen olan Batı siyasi kuram karşısında özerkliğini koruyan, ama diğer yanda da İslami ilimlerin amaçları, dili, temaları ve temel kaygılarından bağımsız hareket edebilen bir alan olarak kendini inşa edebilmesidir. Eğer bunları başarabilirse bu girişim, İslam Siyaset Düşüncesinin siyasi kuram ve siyaset felsefesi alanları altında özgün bir akademik disiplin olarak kendine saygın bir yer edinmesinin ilk adımlarından biri olacaktır.